

Oditara-jenerala u vika vuantswisi byitsongo eka mivuyelo ya oditi ya mfumo wa miganga

PITORI – Oditara-jenerala (AG), Kimi Makwetu, namuntlha u vikile vuantswisi byitsongo eka mivuyelo ya oditi ya timasipala ta Afrika-Dzonga eka lembeximali leri nga hundza.

Loko a humesa xiviko xa yena xa mivuyelo ya oditi ya mfumo wa miganga xa 2015-16, Makwetu u vule leswaku hi ku angarhela mfumo wa miganga wu hlulekile ku hlayisa nkinkhi lowo tshembisa wa ntlhanu wa malembe – lowu kumekeke emalembeni ya 2010-11 kufika eka 2014-15 – lowu a vikeke hi wona n'wexemu.

Xiviko xa AG xi rhamba vutihlamuleri bya vurhangeri

Eka xiviko xa yena lexa ha ku humaka, Makwetu u kombisa nkoka wa vutihlamuleri eka malawulelo ya timhaka ta masipala, ku sunguriwa hi nkunguhato lowu faneleke lowu kongomisaka eka swidingo swa vaakatiko, ku vumba xilawuri xa le ndzeni na vulanguteri lebyi faneleke lebyi byi nga ta tiyisisa malawulelo lamanene ya timali na matirhelo. Nakambe u boxa nxiximo wa nawu eka mafambiselo ya timasipala, vuvekatihlo hi vurhangeri hinkwabyo bya xipolitiki na bya mafambiselo leswaku mpimanyeto na mipakaniso ya matirhelo swa fikeleriwa hindlela leyi faneleke, na leswaku ku na switandzhaku swa malawulelo yo hamboloka na mpfumaleko wa matirhelo.

Makwetu u vula leswaku loko misinya leya masungulo ya vutihlamuleri, leyi akiweke yi kongomisa eka nkongomelokulu wa xilawuri xa le ndzeni xo tiya na mafumelo lamanene, yi ri kona, timasipala ti fanele ku lunghekela kahle ku fikelela swilanguteriwa swa miganga leyi ti yi korhokelaka.

AG yi tlhele yi lemuka leswaku vuantswisi lebyitsongo eka mivuyelo ya odifi eka lembe leri nga hundza byi komba leswaku vutihlamuleri bya mitirho leya nkoka a byi nga tiyangi hindlela leyi byi faneleke ku va hakona.

Nkoka wa swilawuri swa le ndzeni swo tiya

Swilawuri swa le ndzeni swo tiya hi swona xilavekokulu xa ku tiyisisa leswaku timasipala ti fikelela swirhangana swa tona hi mukhuva lowu vuyerisaka, lowu nga tlangisiki swipfuno na ku va wu nga durhi. Nakambe swi tiyisisa leswaku swi humesa switatimente swa timali swa risima na swiviko swa matirhelo, naswona swi landzelela milawu leyi tirhaka – ngopfungopfu eka tindhawu ta maxavelo ya tinhundzu na vukorhokeri na malawulelo ya tikontiraka. Eka lembe leri nga eku kambisisiweni a ku ri na vuantswisi byitsongo, loko byi ri kona eka matimba hinkwawo ya swilawuri swa le ndzeni eka xiyenge xa mfumo xa timasipala.

Makwetu u kombisile swilawuri swa masungulo leswi landzelaka leswa ha lavaka nkongomiso wa miehleketo:

- Vurhangeri lebyi vumbaka ntolovelo wa vutshembeki na matirhelo lamanene ya xibindzu na mafumelo lamanene.
- Nhlayiso wa tirhekodo lowu faneleke ku tiyisisa leswaku vuxokoxoko lebyi hetisekeke, lebyi fambelanaka na ku va bya nkhaqato bya fikeleleka na ku kumeka ku seketela swiviko swa timali na matirhelo.
- Ku sungula ku tirhisa swilawuri swa masungulo ku tiyisisa ku tirhiwa ka mixaviselano hi mukhuva wa nkhaqato, lowu hetisekeke na ku va wa nkarhi lowu faneleke.

- Vuvekatihlo/vulanguteri bya ku landzeleriwa ka milawu (h.l. milawutsongo na swinawana).
- Ku pfala swivandla swa mitirho eka tindhawu ta nkoka swonghasi to tanihi vafambisi va timasipala, vaofisirinkulu va swa timali, tinhloko ta malawulelo ya nkhluluko wa tinhundzu na vukorhokeri na vaofisirinkulu va vuxokoxoko, na ku tiyisisa hi ku angarhela mpimo lowu faneleke wa vuswikoti bya malawulelo ya swa timali eka masipala.
- Ku sungula ku tirhisa swilawuri swa thekinoloji ya vuxokoxoko leswi faneleke, ku ri karhi ku tshikeleriwa malawulelo ya nsirhelelo, malawulelo ya mfikelelo wa vatirhisi na ku ya emahlweni ka bindzu.
- Ku landzelerisa makungu ya matirhelo ya oditi.

Xiviko xa AG xi boxa swivangelokulu leswi vuyelelaka leswi landzelaka tanihi swin'wana swa swihoxaxandlakulu eka vuantswisi lebyitsongo eka swilawuri swa le ndzeni:

- N'wangulo wo nonoka hi vurhangeri eka ku antswisa swilawurikulu swa le ndzeni na ku tirhana na tindhawu leti nga na nxungeto.
- Nkatshamiseko na swivandla swa mitirho eka swiyimokulu kumbe tiofixiyalikulu ti pfumala vuswikoti lebyi faneleke.
- Switandzhaku leswi nga ringanelangiki swa matirhelo ya xiyimo xa le hansi na ku tluriwa ka milawu.

Hikwalaho ka swivangelokulu leswi ku va ku nga tirhaniwi na swona, a ku ri na vuantswisi lebyitsongo eka mivuyelo ya oditi eka timasipala hi 15% ta ku antswa, 13% ta ku tlhelela endzhaku na 67% leti nga tshama ti nga cinci.

Mivuyelo ya oditi hi ku langutanyana

Eka tioditi ta yona ta lembe na lembe, AGSA yi kambela swiphemu leswi landzelaka:

- Maandlelelo lamanene na ku nga vi kona ka vuxokoxoko byo hoxeka lebyi nga hlohlotelaka vatirhisi eka swiboho swa ikhonomi eka switatimente swa timali
- Vuxokoxoko bya matirhelo byo tshembeka eka swivangelo swa ku vika eka swikongomelo swa matirhelo leswi vekiweke khale
- Ku landzeleriwa ka milawu hinkwayo leyi lawulaka timhaka ta timali

Nhlangano lowu oditiweke wu fikelela oditi yo basa loko switatimente swa wona swa timali swi andlariwile hindlela leyinene, ku ri hava swikumiwa swa oditi hi mayelana na ku vikiwa eka swikongomelo leswi rhangeke swi vekiwa na ku landzeleriwa ka milawu.

Mivuyelo ya oditi ya **263** wa timasipala na nkomiso wa mivuyelokulu ya oditi ya 51 wa mavandla ya timasipala ya katsiwile eka xiviko xo angarhela lexa ha ku humaka.

Mfambo eka mivuyelo ya oditi kusuka hi 2014-15 kufika hi 2015-16

Movement Audit outcome	42 Improved	185 Unchanged	36 Regressed	15 Outstanding audits
Unqualified with no findings = 49	2 (DM), 7 (LM)	1 (MET) 12 (DM) 27 (LM)		
Unqualified with findings = 122	3 (DM), 16 (LM) 2 (LM)	2 (MET) 11 (DM) 75 (LM)	2 (MET) 4 (DM) 7 (LM)	1 (MET) 2 (LM)
Qualified with findings = 63	1 (LM) 8 (LM)	2 (MET) 4 (DM) 38 (LM)	1 (LM) 3 (DM), 6 (LM)	3 (LM)
Adverse with findings = 4	2 (DM), 1 (LM)		1 (LM)	
Disclaimed with findings = 25		2 (DM) 11 (LM)	1 (LM) 10 (LM) 1 (DM)	9 (LM)

MET – metropolitan municipality DM – district municipality LM – local municipality
Colour of number indicates audit opinion from which municipality has moved

Timasipala hinkwato

Timasipala ta madorobakulu

Timasipala ta swifundzatsongo

Timasipala ta miganga

Swi andlariwile hindlela leyinene ku ri hava swikumiwa

Swi andlariwile hindlela leyinene ku ri na swikumiwa

Swi andlariwile hindlela leyi nga riki leyinene ku ri na swikumiwa

Swi andlariwile hindlela leyi nga riki leyinene leyi hambanaka na milawu ya tinkota

Oditara a nga nyikangi nhlahluvo ku ri na swikumiwa

MET – masipala wa dorobakulu

DM – masipala wa xifundzatsongo

LM – masipala wa miganga

Muhlovo wa nomboro wu komba nhlahluvo wa oditi lowu masipala wu fambeke kusuka eka wona

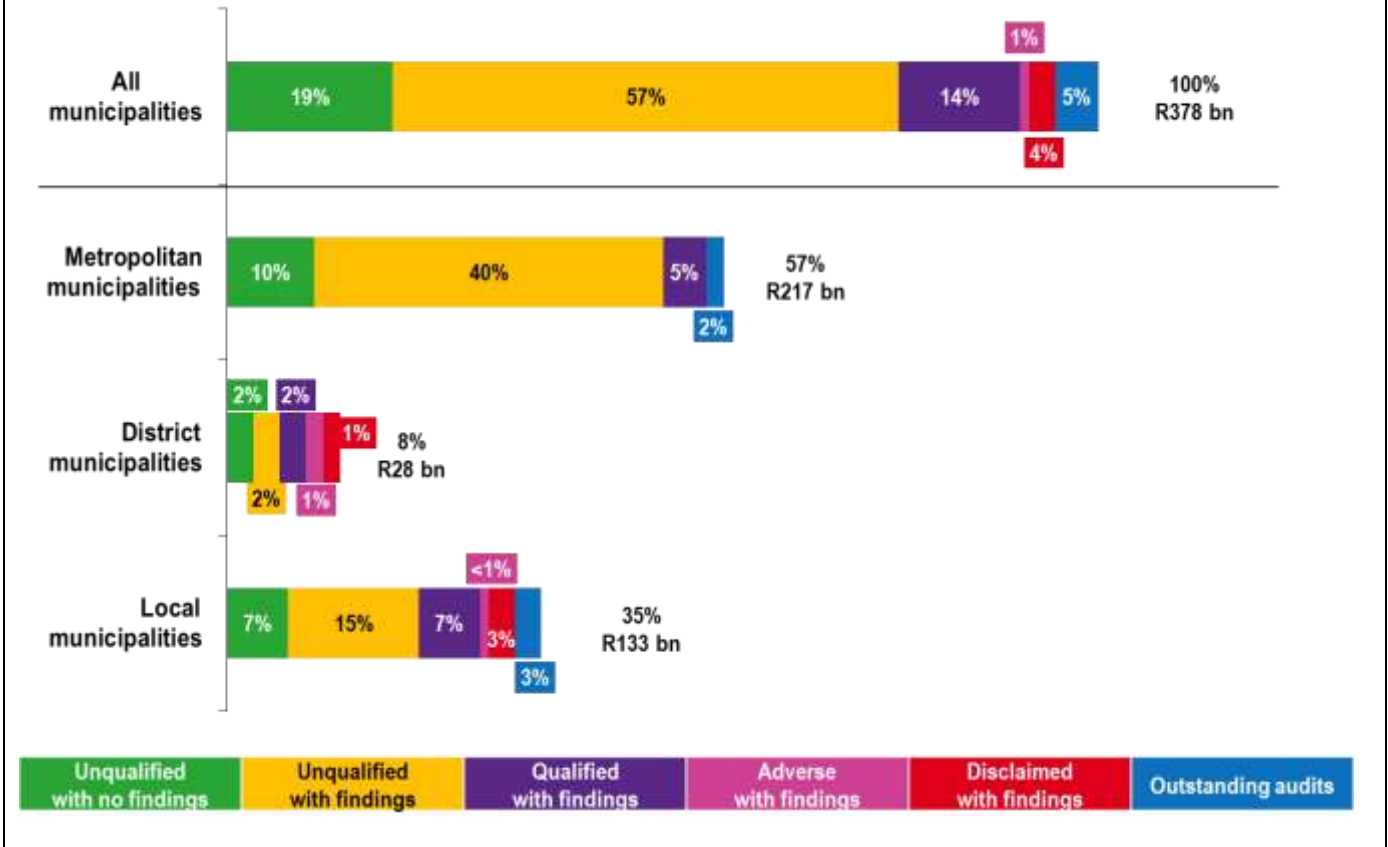
Hinkwato ka tona, 82% (40) ta timasipala leti nga na mihlahluvo ya oditi yo basa eka lembeximali leri nga hundza (2014-15) ti kumile mbuyelo lowu nakambe eka lembe leri nga eku kambisisiweni (2015-16). AG u vona leswi tanihi 'mfungo lowu tiyisaka nhlana leswaku vuantswisi lebyi nga eka timasipala leti bya yiseka emahlweni'.

Khombo ra kona, 14 wa timasipala ti lahlekeriwile hi xiyimo xa tona xa oditi yo basa, loko ku ri kaye ntsena ti fambeke ku ya eka nkhetekanyo lowu leswi vangeke ku hunguteka ko angarhela eka timasipala leti nga na mihlahluvo ya oditi yo basa. Madorobakulu na timasipala ta swifundzatsongo ti fanele ku rhangela hi ku va xikombiso eka xiyenge xa mfumo wa miganga, hambileswi ku nga dorobakulu rin'we ntsena (City of Cape Town) na 14 wa timasipala ta swifundzatsongo (32% ta timasipala hinkwato ta swifundzatsongo) ti kumeke mihlahluvo ya oditi yo basa.

Mpimanyeto hinkwawo wa matirhiselo ya timali ya mfumo wa miganga hi 2015-16

Mpimanyeto hinkwawo wa matirhiselo ya timali eka xiyenge xa timasipala hi 2015-16 a ku ri R378 wa tibilyoni. Timasipala leti nga na nhlahluvo wa oditi yo basa ti yimela R70,9 wa tibilyoni (19) ta ntsengo lowu, loko letiya ti nga na nhlahluvo lowu andlariweke hindlela leyinene ku ri na swikumiswa ti yimela R218 wa tibilyoni (57%). Timasipala leti nga na mihlahluvo ya oditi leyi andlariweke hindlela leyi nga riki leyinene ti endlile R53,4 wa tibilyoni (14%) ta mpimanyeto hinkwawo, loko letiya ti nga na mihlahluvo ya oditi leyi kombisaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela leyi nga riki leyinene leyi hambanaka na milawu ya tinkota na leyi oditara a nga nyikiki nhlahluvo ti yimela R15,2 wa tibilyoni (5%). Timasipala leti nga na tioditi leti nga si endliwaka ti vumba R20,5 wa tibilyoni (5) ta mpimanyeto hinkwawo wa matirhiselo ya timali.

Mivuyelo ya odifi loko ku fananisiwa na miavelo ya mpimanyeto

Timasipala hinkwato

Timasipala ta madorobakulu

Timasipala ta swifundzatsongo

Timasipala ta miganga

Swi andlariwile hindlela leyinene ku ri hava swikumiwa
Swi andlariwile hindlela leyinene ku ri na swikumiwa
Swi andlariwile hindlela leyi nga riki leyinene ku ri na swikumiwa
Oditara a nga nyikangi nhlahluvo ku ri na swikumiwa
Tioditi leti nga si endliwaka

Swifundzakulu leswi nga na mpimo wa le henhla wa mihlahluvo ya oditi yo basa

Xiviko xa AG xi komba leswaku swifundzakulu leswi nga na mpimo wa le henhla wa timasipala leti nga na mihlahluvo ya oditi yo basa hi 2015-16 a ku ri Kapa-Vupeladyambu (80%), KwaZulu-Natal (18%) na Kapa-Vuxa (16%).

Kapa-Vupeladyambu yi yile emahlweni yi rhangela hi ku engetela mihlahluvo ya yona ya oditi yo basa kusuka eka 73% kufika eka 80% ta masipala ta yona. AG yi lemuka leswaku **miphalalo** leyi kongomisaka ya xifundzakulu na nseketelo hi vurhangeri bya xifundzakulu hi ku tirhisa foramu yo hlenganisa ya ya phurimiya, pfhumba ra oditi yo basa na nkambisiso wa mafumelo ya masipala na tiphuroseke ta mavonelo swi yile emahlweni swi tswala mihandzu'.

Hambileswi ku veke na nhlayo ya le henhlanzana ya tioditi to basa loko ku fananisiwa na swifundzakulu swo tala swin'wana, mivuyelo ya oditi ya KwaZulu-Natal swi kombile ku tlhelela ko tivikana eka xiyimo xo biha nan'waka. Makwetu u tshaha, exikarhi ka swin'wana, 'nkantshamiseko na swivandla swa ntirho eka swiyimokulu, swi ri karhi swi fambisana na mpfumaleko wa vutihlamuleri, xilawuri xa le ndzeni na mihluleko leyi fambelanaka na ku landzelela milawukulu leyi a yi nga vekiwangi tihlo hindlela leyi ringaneleke xikan'we na n'wangulo wo nonoka wa vurhangeri eka swibumabumelo leswi endlilweke hi tioditi ta le ndzeni na tikomiti ta oditi, tanihileswi swi hoxeke xandla eka ku tlhelela eka xiyimo xo biha eka 14 wa timasipala.

Swifundzakulu leswi nga na timasipala leti ti kombeke nkinkhi lowunene eka mivuyelo ya tona ya oditi

Makwetu u vule leswaku mivuyelo ya oditi ya timasipala eKapa-Vuxa, Limpopo na Mpumalanga yi kombile nkinkhi etlhelo lerinene, laha Kapa-Vuxa yi kombeke vuantswisi lebyikulu swinene.

'Vuantswisi eKapa-N'walungu byi nga fambelanisiwa na nhlayiso wa tirhekodo lowu antswisiweke, nseketelo lowu nyikiweke hi nkhwama wa timali wa xifundzakulu na ndzawulo ya mafumelo ya ntirhisano ya xifundzakulu, vurhangeri lebyi tirhaneke na

swibumabumelo swa oditi, ku tirhisiwa ka mipimo ya masungulo ya vuswikoti na ku tirhisiwa ka vatsundzuxi,' ku vula Makwetu.

U tlhela a boxa leswaku vuantswisi eLimpopo a byi ri hikwalaho ka nkongomiso lowu engeteleke ku ololoxa swikumiwa swa oditi hi ku angula eka xiyimo xo tiya lexi tekiweke hi phurimiya leswaku magoza ya tekiwa ehenhla ka vafambisi va timasipala loko mivuyelo ya oditi yi ri ya xiyimo xa le hansi. Hindlela yo fana, eMpumalanga Makwetu u vula leswaku vurhangeri byo tiya, vutihlamuleri na malawulelo lamanene ya vatirhi eka nhlayo leyi engeteleke ya timasipala swi vile na xitandzhaku lexi tsakeriwaka.

'Hi hoyozela vurhangeri eka swifundzakulu leswi eka ku teka magoza hindlela yo tiya eka swibumabumelo swa hina swa fioditi ta malembe lama nga hundza na ku swi tirhisa. Hi va hlohlotela ku hlayisa nkinkhi lowo tshembisa,' ku vula Makwetu.

Swifundzakulu leswi lahlekeriweke hi xiyimo xa oditi yo basa xa n'wexemu

Xiviko xa AG xi komba leswaku hambileswi Gauteng yi yeke emahlweni yi tirha kahle na leswi yi nga xifundzakulu xi ri xoxe laha 100% ta timasipala ta yona ti kumeke mihlahluvo ya oditi leyi kombisaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela leyinene, ko va ntsena masipala wa Midvaal wu nga kota ku khomelela eka xiyimo xa wona xa oditi yo basa. Xiviko xi ya emahlweni xi paluxa leswaku ku nga kongomisi miehleketo ko ringanela eka malawulelo ya nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri (SCM) na ku vika matirhelo swi vangile leswaku timasipala tinharhu ti lahlekeriwa hi xiyimo xa tona xa oditi yo basa ya lembe leri nga hundza.

Swifundzakulu leswi faneleke ku tiyisa tisisiteme ta swona ta mafumelo

AG yi boxile mavito ya North West, Kapa-N'walungu na Free State tanihi swifundzakulu leswi nga na mivuyelo ya xiyimo xa le hansi ya oditi, hi ku ya hi nhlayo ya timasipala leti nga na mihlahluvo leyi oditara a nga nyikiki nhlahlavo na leyi kombaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela leyi nga riki leyinene leyi hambanaka na milawu ya tinkota kumbe fioditi leti nga si endliwaka.

'A ku ri na vuantswisi lebyitsongo eka swifundzakulu leswi kusuka eka mavonelo ya lembe leri nga hundza. Hiseko wo kongomisa wa xipolitiki na vuvekisi byo tivikana eka ku tiyisisa

leswaku swilaveko swa masungulo swi endliwa hindlela leyinene swa laveka ku tumbuluxa mpimo wa masungulo lowu kusuka eka wona vutihlamuleri byi nga vuyisiwaka na ku tiyisiwa eka swifundzakulu leswi,' Makwetu a tshikelela.

Leswi xiyiweke swo tivikana swa oditi

Rihanyu ra swa timali ra timasipala

Xin'wana xa leswi swi vulaka swona lexi vonakaka swinene xa sisiteme yo tsana ya xilawuri xa le ndzeni xi nga voniwa eka nhlohotelo wa xona eka rihanyu ra swa timali ra timasipala. Hi 2015-16 AGSA yi pimile rihanyu ra swa timali ra 65% ta timasipala tanihileti nga vaka ti vilerisa kumbe ti lava mphalalo, loko ku fananisiwa na leta 60% hi 2014-15.

Swikombo leswi vilerisaka ngopfu eka malembe mambirhi lama nga hundza a ku ri ku va timasipala ti tirhisa mali kutlula swipfuno leswi a ti ri na swona (hikwalaho ka sweswo ku byarhiwa nkayivelo eka mpimanyeto), swikweleti leswi nga kona elembeni swi hundza rifuwo leri nga hundzuluxiwaka ri va mali hi ku hela ka lembe (xiyimo xa nsalo wa swikweleti leswi nga kona elembeni), vakoloti a va hakeli kumbe va teka nkarhi wo leha swinene ku hakela xikweleti xa vona, naswona vakoloti a va le ku hakeriwani hi nkarhi.

'Hinkwato ka tona, 27% ta timasipala leti ngopfungopfu ti nga eka xiyimo xa le hansi xa timali hi ku hela ka 2015-16, ti ri na vukanakanisi lebyi nga hlohotelaka vatirhisi eka swiboho swa ikhonomi hi mayelana na vuswikoti bya tona bya ku ya emahlweni ti tirha eka vumundzuku lebyi nga kunguhateriwaka,' ku vula Makwetu.

Vuantswisinyana eka mihlahluvo ya oditi ya switatimente swa timali

Xiviko xi komba leswaku mihlahluvo ya oditi eka switatimente yi lo antswanyana kusuka eka 60% kufika eka 62% ta mihlahluvo leyi kombisaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela leyinene, loko mihlahluvo leyi oditara a nga nyikiki nhlahluvo na leyi kombisaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela leyi nga riki leyinene leyi hambanaka na milawu ya tinkota yi hungutekile kusuka eka 13% kufika eka 10%. Leswi, xiviko xi ya emahlweni xi lemuka, swi komba leswaku

mipakaniso ya Rimba ra Xiqhinga ra le Xikarhi ka Theme leyi pfuxetiweke ya mfumo ya 65% ta mihlahluvo leyi kombisaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela leyinene, 20% ta mihlahluvo ya oditi leyi kombisaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela leyi nga riki leyinene na mpimohenhla wa 15% ta mihlahluvo leyi oditara a nga nyikiki nhlahluvo kumbe leyi kombisaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela leyi nga riki leyinene leyi hambanaka na milawu ya tinkota hi 2018-19 hikokwalaho yi nga fikeleriwa.

Hambiswiritano, AG yi hatlisile ku kombisa leswaku risima ra xiyimo xa le hansi ra switatimente swa timali leswi rhumeriweke ku va swi oditiwa ri vangile nkarhi na ndhurho wa oditi lowu engeteleke. U vule leswaku hi 2015-16 ko va ntsena 31% (naswona ku nga ri 62%) ta timasipala 'a ti ta va ti kumile nhlahluvo wa oditi lowu kombisaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela leyinene, loko hina, tanihi ti oditara, a hi nga kumangi vuxokoxoko byo hoxeka na ku pfumelela vaoditiwa ku endla milulamiso'.

Makwetu u yile emahlweni a tsundzuxa leswaku vatsundzuxi va fanele ku tirhisiwa hi mukhuva lowu vuyerisaka. 'Hi kumile leswaku eka 130 wa timasipala (57%), switatimente swa timali leswi rhumeriweke ku ta oditiwa a swi katsa vuxokoxoko byo hoxeka lebyi nga hlohlotelaka vatirhisi eka swiboho swa ikhonomi eka tindhawu leti vatsundzuxi va tirheke eka tona, leswi a swi vula leswaku vuxokoxoko lebyo hoxeka byi kumekile na ku lulamisiwa hi endlelo ra oditi naswona ku nga ri hi mutsundzuxi. Leswi swi tama swa ha ri xivileriso hi mayelana na ntirho lowu vuyerisaka wa vatsundzuxi lava.' Leswi swi ta ehenhla ka vundzhaku bya leswaku tihakelo ta vutsundzuxi eka vukorhokeri byo vika swa timali ti yile emahlweni ti engetela kufika eka ndhurho wa R838 wa timiliyoni.

'Risima ra le hansi ra switatimente swa timali leswi rhumeriweke eka hina ku va swi oditiwa na ku tshembela loku yaka emahlweni eka vatsundzuxi va vukorhokeri bya ku vika swa timali swi tisa xivutiso xa loko timasipala ti ri na tisisiteme leti faneleke ta masungulo ta

xilawuri xa le ndzeni ku tiyisisa leswaku ku va na ku vika ka le ndzeni ka lembe ka nkhaqato na ku va loku fambelanaka,' ku vula AG.

Risima leri antswisiweke ra swiviko swa matirhelo swa lembe na lembe

Xiviko xa AG xi komba leswaku ndhawu leyi eka yona vuantswisi lebyikulu byi rhekodiweke a ku ri eka risima ra swiviko swa matirhelo. Nhlayo ya timasipala leti nga hava swikumiwa leswi nga hlohlotelaka vatirhisi eka swiboho swa ikhonomi eka mhaka leyi swi engeterile kusuka eka 38% kufika eka 47%.

'Risima leri engeteleke ra endlelo lera nkoka ra vutihlamuleri bya mphakelo wa vukorhokeri ri tiyisa nhlana, kambe vuantswisi byo tala bya ha laveka. Ntirhiseko wa vuxokoxoko lebyi nga eka swiviko leswi wu antswile hindlela yo tivikana (laha nhlayo ya timasipala leti nga na swikumiwa leswi nga hlohlotelaka vatirhisi eka swiboho swa ikhonomi yi hungutekile kusuka eka 45% kufika eka 38%), kambe kwalomu ka hafu ya timasipala leti ti tama ta ha kayakaya ku vika vuxokoxoko byo tshembeka eka mphakelo wa vukorhokeri,' ku vula AG.

Ku landzeleriwa ka milawukulu leyi fambelanaka

Ku vile na ku tlhelelanyana eka xiyimo xo biha eka ku landzeleriwa ka milawukulu leyi fambelanaka leyi yi fumaka mitirho ya masipala, laha nhlayo ya timasipala leti nga hava swikumiwa leswi nga hlohlotelaka vatirhisi eka swiboho swa ikhonomi yi hungutekeke kusuka eka 20% kufika eka 18%. Ku tsana eka uangameri na swilawuri eka ndhawu ya ku landzeriwa ku vonakile eka tindhawu to tala, ku katsa na SCM, leswi vangeke matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu lama engeteleke.

Malawulelo ya nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri

Mikayivelo ya SCM eka timasipala yi lemukiwile ngopfungopfu eka tindhawu ta ku vekiwa ka mixavo hi van'watikontiraka leyi phikizanaka (eka 46% ta timasipala) na ku kuma tikhothexini tinharhu (56%). Malawulelo ya tikontiraka na wona ya tlhelerile eka

xiyimo xo biha (44%) naswona a ku vanga na vuantswisi eka ku tirhana na swivileriso leswi boxiweke malembe hi ku tlhandlamana hi mayelana na tikontiraka leti a ti ri karhi ti nyikiwa vatirhi, tikhanselara, mindyangu ya vona na tiofixiyali tin'wana ta mfumo xikan'we na tidokhumente leti nyamalalaka loko tioditara ti lava ku odita endlelo ra maxavelo ya tinhundzu na vukorhokeri.

AG yi vula leswaku timasipala na tona a ti nonoka eka ku lulamisa ntirhiso wa mipfuxeto ya SCM leyi tivisiweke hi Nkwama wa Timali wa Rixaka, leyi katsaka databeyisikulu ya vaphakeri va tinhundzu na vukorhokeri na phothali ya eTender - hambileswi mipfuxeto leyi a yi fanele ku va yi tirhisiwile kusuka hi siku ra 1 Mawuwani 2016, 63% ta timasipala ti nga va ti nga sungulangi ku tirhisa databeyisi/phothali leyi kumbe a ti nga pfuxetangi tipholisi ta tona ta SCM hi nkarhi wa kona.

Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu

Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya engeterile hi kutlulanyana 50% kusukela lembe leri nga hundza kufika eka R16,81 wa tibiliyoni – ta le henhla swinene kusukela loko hi sungule ku landzelerisa mikoka leyi. Makwetu u vula leswaku mitsengo leyi a yi ta va yi vile hambu ku ri ehenhla, tanihileswi xanharhu xa timasipala leti ti paluxeke leswaku ntsengo hi vutalo a wu nga fiveki naswona 24% a ti andlariwile hindlela leyi nga riki leyinene tanihileswi ntsengo lowu ti wu paluxeke a wu nga hetisekangi. Swihoxaxandla swa le henhla swa 10 eka matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu a swi ri na vutihlamuleri eka 42% ta matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu.

Hambiswiritano, Makwetu u tshikelela leswaku 'matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu a ya yimeli ngopfungopfu ntlangiso kumbe ku vula leswaku vumbabva byi endliwile. Leswi swi fanele ku tiyisiwa hi ku tirhisa milavisiso ku va yi endliwa hi khansele, kambe milahlekelo a yi ta va yi tumbulukile kumbe yi nga ha tumbuluka loko milavisiso yo landzelerisa yi nga endliwi.'

U yile emahlweni a kombisa leswaku 'rhekodo ya nandzeleriso ya mfumo wa miganga eka ku tirhana na matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu na ku tiyisisa leswaku ku na vutihlamuleri, i ya xiyimo xa le hansi. Nsalo wa ku hela ka lembe wa matirhiselo ya

timali lama hambanaka na milawu lowu hlengeletaneke emalembeni lamotala naswona ku nga tirhaniwangiki na wona (hi ku tirhisa mbuyiso, ndzivalelo kumbe ku herisiwa) a wu ri eka R41,7 wa tibiliyoni.'

Matirhiselo ya timali lama nga hava mbuyelo na lama a ya ta va ya papalatiwile loko a ku landzeleriwile milawu

Matirhiselo ya timali lama nga hava mbuyelo na lama a ya ta va ya papalatiwile loko a ku landzeleriwile milawu a ya ri 21% ehansi hi 2015-16 kutlula eka lembe leri nga hundza eka R901 wa timiliyoni. Hambileswi ku nga na ku hunguteka loku ko tivikana, timasipala to tala ta ha byarha muxaka lowu wa matirhiselo ya timali eka nkarhi lowu nga eku kambisisiweni. Ntsengo wa matirhiselo ya timali lama nga hava mbuyelo na lama a ya ta va ya papalatiwile loko a ku landzeleriwile milawu lowu byarhiweke hi timasipala leti nga eKapa-Vuxa, Limpopo na North West wu hungutekile kusuka eka lembe leri nga hundza.

Muxaka wa ntolovelo wa matirhiselo ya timali lama nga hava mbuyelo na lama a ya ta va ya papalatiwile loko a ku landzeleriwile milawu lowu fambelanaka na ntswalo na mixupulo eka tiakhawunti leti a ti fanele ku va ti hakeriwile na tihakelo to hlwela (eka R814 wa timiliyoni), vumangalelani na swikoxo (R23 wa timiliyoni) na milandzu yin'wana (xik. tihakelo to herisa vurhuhelo na ntirhiso lowu nga fambiki kahle wa tiphurogireme ta khomphyuta) (R64 wa timiliyoni).

Matirhiselo ya timali lama nga pimanyeteriwangiki

Matirhiselo ya timali lama nga pimanyeteriwangiki ya tamile ya ri kwalomu ka mpimo wo fana tanihileswi a swi ri xiswona eka lembe leri nga hundza eka R12,77 wa tibiliyoni. Hinkwawo ka wona, 55% ta ku tirhisa timali kutlula mpimo leti fambelanaka na michumu leyi nga riki mali - hi marito man'wana, mikumbetelo ya ku wa ka nkoka wa rifuwo ro khomeka leyi a yi nga pimanyeteriwangi hindlela leyi nga lulama. I swa nkoka eka timasipala ku pimanyeta hindlela leyi nga lulama eka michumu leyi nga riki mali na ku komba xiyimo xa ntiyiso xa timali xa masipala.

Switandzhaku swa malawulelo lama phikelelaka ya swa timali - na matirhelo xikan'we na mihluleko ya mafumelo

'Vutihlamuleri swi vula leswaku lavaya va tekaka magoza kumbe va tekaka swiboho va tihlamulela eka swona, kambe na leswaku ku fanele ku va na switandzhaku swa ku tluriwa ka milawu, mpfumaleko wa ku tekiwa ka goza na matirhelo ya xiyimo xa le hansi,' Makwetu a vula. 'Timasipala ti fanele ku simeka malawulelo ya switandzhaku eka tiofixiyali leti ti hlulekaka ku landzelela milawu leyi tirhisiwaka, loko goza leri faneleke na ku va hi nkarhi ri fanele ku tekiwa ehenhla ka vatluli va milawu.'

AG yi vula leswaku 'loko ku ri hava fisisteme ta malawulelo ya switandzhaku, mivuyelo ya oditi ya mfumo wa miganga leyi ha ha ku yi humesaka a yi tikombi ku famba kumbe ku cincela eka xiyimo lexi tsakeriwaka. Ha tshemba leswaku ku sungula ku tirhisiwa ka switandzhaku leswi lavekaka swi ta pfuna swinene eka ku cinca xiyimo kuya eka mafambiselo lamanene hinkwawo eka sekitara ya mfumo'.

Xiviko xa Makwetu xi ta hi nkarhi lowu komiti ya palamende leyi nga na vutihlamuleri bya hofisi ya yena - Komiti ya Nkarhi Hinkwawo ya mavandlanyingi eka Oditara-Jenerala (Scoag) – yi sunguleke njhekajekisano eka loko Oditara-Jenerala wa Afrika-Dzonga (AGSA) a fanele a nyikiwa matimba yo tala.

Mahetelelo

Hi ku ya hi AG, Vumbiwa (xiyenge xa 152) ri kombela leswaku mfumo wa miganga wu fanele ku nyika mfumo wa xidemokirasi na vutihlamuleri eka vaakandhawu va miganga. 'Ha tshemba leswaku timeyara leta ha ku hlawuriwaka na tikhanselara na mafambiselo lama va seketelaka va lunghekile ku amukela vutihlamuleri bya vona naswona va hisekela ku endliwa va tihlamulela eka matirhelo ya timasipala leti va ti fumaka sweswi,' a vula.

U tlhela a vula leswaku ku yisa eka ku hetisisiwa na ku humesiwa ka xiviko lexa ha ku humaka, hofisi ya yena yi hlenganile na vurhangeri eka swifundzakulu hinkwaswo. Tihlengelletano leti, a vula, ti rhambiwile hi tiphurimiya swin'we na swirho swa komifikulu, timeyara, vafambisi va timasipala na tikhanselara. Hi nkarhi wa tihlengelletano leti a ku ri na mpfumelelano wa leswaku nkongomiso lowu yaka emahlweni eka ku antswisa swilawuri swa le ndzeni i wa nkoka swonghasi ku tiyisa malawulelo ya swa timali na matirhelo eka mfumo.

A ku ri na ntwanano wa ku vulavurisana ku ya emahlweni hi matimba ya swilawuri leswi na xiyimo lexi fambelanaka na tirhekodo ta tinkota elembeni hinkwaro. Xilaveko xa xitandzhaku malawulelo na vutihlamuleri, a lemuka, swi vonakile tanihi xiphemu lexi vonakaka swinene xa mivulavurisano leyi naswona ku langutisana na leswi, swi ta pfuna ku vuyisa ntshembo eka vuswikoti bya timasipala ku hlayisa timali ta tona hindlela leyi vuyisaka. Nakambe leswi swi ta pfuna vurhangeri bya timasipala ku fikelela hindlela leyi yaka emahlweni vutiboheleri bya tona bya vukorhokeri eka vaakatiko. 'Hi tiyisiwe nhlana hi thoni na vutiboheleri bya ku teka goza eka swibumabumelo swa hina na leswi xiyiweke,' ku vula AG.

'Hofisi ya mina yi tama ya ha tibohelerele ku tirha yi nga karhali eka xileriso xa hina ku tiyisa malawulelo ya timali na matirhelo eka mfumo wa miganga eAfrika-Dzonga, ku ri karhi ku tshikeleriwa xilaveko xa ku endla milawu ya masungulo hindlela leyi nga lulama. Hi navelela vurhangeri lebyintshwa bya xipolitiki na mafambiselo leswinene eka theme leyintshwa na ku khutaza vakhomaxiave hinkwavo lava khumbekaka eka mfumo wa miganga ku tiyisa matshalatshala ya vona ku tiyisisa leswaku vaakandhawu va tokota vuantswisi eka ndlela leyi timasipala ti tirhaka hayona,' ku gimeta Makwetu.

Xi humesiwile hi: Oditara-Jenerala wa Afrika-Dzonga

Vutihlanganisi: Africa Boso • (012) 422 9880 • Africab@agsa.co.za

Landzelela AGSA eka Twitter: [AuditorGen_SA](https://twitter.com/AuditorGen_SA)

Xilemukiso xa swihangalasangungu: *Xiviko xo angarhela lexi hlanganisiweke eka mivuyelo ya oditi ya miganga ya MFMA xa kumeka eka www.agsa.co.za.*

Hi mayelana na AGSA: AGSA i nhlanganokulu wa oditi wa tiko. I nhlango wu ri woxe lowu, hi nawu wu faneleke ku odita na ku vika hilaha mfumo wu tirhisaka hakona mali ya vabari. Leswi swi vile nkongomiso wa AGSA kusukela loko yi simekiwile hi 1911 – nhlango wu tlangerele ndzhaka ya wona ya ku odita vukorhokeri bya mfumo ya 100 ra malembe hi 2011.